

TM	Г. XX	Бр. 1-2	Стр. 119 - 133	Ниш	Јануар - Јун	1997.
----	-------	---------	----------------	-----	--------------	-------

UDK 32(456.31)(497)

Prethodno saop { tewe

Никола Жутић

Primeno: 27.04.1997.

Институт за савремену историју,
Београд

BALKANSKA POLITIKA Vatikana I RIMOKATOLI ^KE CRKVE IZME \ UDVA SVETSKA RATA

Rezime

Balkanska politika Vatikana i rimokatoli~ke crkve sinhronizovano je i { la u antijugoslovenskom i antisrpskom pravcu. Italija i jugoslovensko revizionisti~ko okru`ewe (Bugarska, Ma|arska, Albanija), podupirali su takva vaticanska nastojawa. Italijanska i vaticanska politika podsticala je albanski iredentizam, podr`avala bugarsko-makedonsku emigraciju, hrabrila crnogorske separatiste, kalajevske "bo { wake" i ma|arske revizioniste, podr`avala velikohrvatsku ideju. Rimokatoli~ka crkva je na terenu sprovodila vaticanske zamisli o misionarskoj penetraciji na pravoslavne i muslimanske balkanske prostore. Kongregacija za propagandu vere razvila je intenzivnu akciju u delovima Krajevine Jugoslavije naseqenim albanskim i srpskim `ivqem. Savezni { tvo Albanaca rimokatolika sa Italijom imalo je za posledicu povezivawe albanskog Kosovskog komiteta sa bugarsko-makedonskim VMRO-om. [irewe grkokatolicizma (unija}ewa) u Makedoniji poklapalo se sa prisnijom politi~kom saradwom Sofije i Tirane protiv Beograda. Crkveno razgrani~ewe Jugoslavije prema Albaniji nije postignuto zbog interesa Italije da odr`i jak uticaj albanskog i italijanskog sve { -tenstva na jugoslovenskoj teritoriji (u Makedoniji, Kosovu, Metohiji i Crnoj Gori).

Kqu~ne re~i: Balkan, politika Vatikana, katoli~ko misionarstvo, antijugoslovenstvo

Rimokatolička misija u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji

Epilog Prvog svetskog rata nije bio povod za Vatikan i Rimokatoličku crkvu. "Apostolska" Habsburška monarhija, glavna zaštitnica interesa Sv. Stolica, nestala je sa istorijske scene. Nova liberalna epoha odredila je ideološki smer Evrope. Liberalizam kao ideologija građanskih revolucija i dodatni produkt Prvog svetskog rata, prodiru na teritorije novih država stvorenih na prostoru bivše Austro-Ugarske. Vatikan je u liberalizmu video rušenje monarhijskog legitimizma i nosioca racionalizma, naturalizma i ateizma.

Rimokatolička crkva, kao antipod građanskih liberala i wima suprotstavljena ideološka internacionala, u vreme jugoslovenskog ujedinjenja stoji na poziciji deklarativnog jugoslovenstva koju joj je nametao nepovoljan ratni rasplet i nepovoljna međunarodna konstelacija snaga. Jugoslovenska rimokatolička hijerarhija podržavala je formiranje Kraljevine SHS zbog oživljavanja rimokatoličkih nacija (Hrvata i Slovenaca) i njihovu celovitu teritoriju od nepovoljnog mirovnog raspada, oživljavanja uspešnog prozelitskog rada na pravoslavnom istoku, opasnosti od boševičkog udara i opasnosti italijanskog prodiranja ka Istri, Sloveniji i Dalmaciji.¹

Početno deklarativno jugoslovenstvo kod RKC postepeno se pretvaralo u neprijateljstvo prema Kraljevini SHS. Takvo opredeljenje kod Katoličkog episkopata izazvalo je, ne samo državni liberalni laicistički ideološki kurs, koji je suzbijao izražene klerikalne pretenzije RKC, već i vatikanski saveznički odnos sa fašističkom Italijom koji je pretpostavljao neprijateljstvo prema Jugoslaviji. Sv. Stolica, za razliku od jugoslovenskog katoličkog episkopata, bila je protiv stvaranja Jugoslavije. Takvu državu Vatikan je doživljavao kao fikciju, pa čak i kao opasnost po rimokatoličku jer je oživljavao da je u takvoj državi biti obezbeđena dominacija "bizantske" necivilizovane Srbije nad "kulturnim" katoličkim narodima. Međutim, izražena fleksibilnost Vatikana, odnosno, njegovo brzo prestrujavanje prema svetovnim političkim promenama (1918. kraj nepovoljnog po Vatikan), kao i pragmatični razlozi koji su ishodište nalazili u strahu od opasnih socijalnih potresa i revolucija (boševizam), doveli

¹ N. @uti}, Kraljevina Jugoslavija i Vatikan 1918-1935, Beograd, 1992, s. 436.

su do prihvatawa Jugoslavije kao neminovnosti, "nu`nog zla".²

Zbog izra`enog respekta prema Vatikanu, usled wegovog opredeqewa za stranu revizionisti`kih zemaqa i fa`isti`ke Italije, jugoslovenske vlade su ispoqavale obazrivost i popustqivost u pregovorima po raznim pitawima (crkveno razgrani`ewe, uspostavqawe crkvene administracije, naimenovawe biskupa, konkordatski pregovori itd). Revizionisti u jugoslovenskom okru`ewu nalazili su izrazitu podr{k u kod Vatikana i Rimokatoli`ke crkve. "Umjetni uzgoj" mr`we na Kosovu i Metohiji krajem XIX i po`etkom XX veka, dodatno su, pored Turske i islama, inspirisali Vatikan i "apostolska" Habsbur{k monarhija. Italija je posle Prvog svetskog rata preuzela ulogu Habsbur{k monarhije. Posebno je podsticala albanski iredentizam prema Kosovu, Metohiji, zapadnoj Makedoniji i Crnoj Gori. Vatikan i Rimokatoli`ka crkve su joj poslu`ili kao saveznik kod poku{aja ostvarewa italijanske dominacije preko ideje o stvarawu "Velike Albanije". Vatikanska Kongregacija za propagandu vere nastavila je u Kraqevini SHS ranije zapo`eti misionarski rad na podru`jima naseqenim albanskim i srpskim stanovni{tvom.

Rimokatolici u Albaniji uglavnom su naseqavali severnu Albaniju, od jugoslovenske granice do reke Mat. S leve strane Mata dopirali su u mawim oazama do Dra`a. Kompaktne mase katolika naseqavale su skadarsku Malesiju, Dukaljin, Miriditu i Zadrimu. Na tim podru`jima u mawoj meri su bili izme{ani sa muslimanima. Dvadesetih godina XX veka bilo ih je oko 80.000, {to je `inilo deseti deo celokupnog albanskog stanovni{tva. U Skadru su sa`iwavali jednu tre}inu stanovni{tva. Katoli`ki sve{tenici u okolini Skadra imali su veoma jak uticaj na narod po {to su jedini bili pismeni.³

Koriste}i austrijski protektorat, Albanci rimokatolici su pre Prvog svetskog rata u`ivali izvesne povlastice. Kler je naro`ito bio za{ti}en, po {to ni jedan sve{tenik nije mogao biti pozvan na sud ili uhap{en bez prethodnog pitawa austrijskog konzula. Biskupi, sve{tenici i verske {kole, bili su subvencionisani od austrijske vlade. Podizane su crkve a albanski pitomci su poha}ali {kole u Austriji, naro`ito zbog izu`avawa nema`kog jezika. Posle rata Italija je preuzela brigu nad albanskim katolicima, ali sa mnogo mawe uspeha. Italija je subvencionisala celokupno albansko sve{tenstvo,

² Isto

³ Aj, Min. pravde-v.o., f43., M I D-Min. vera, 20.11.1924.

sem jednog maweg broja koji nije prihvat io wenu pomo}.⁴

U Albaniji je bilo organizovano {est rimokatoli~kih dijeceza: skadarska, duka|inaska, zadrimska, qe{ka, miriditska abatija i nadbiskupija dra~ka. Najja~i uticaj je imao arcibiskup skadarski, Lazar Miedia, koji je zavr{io jezuitski seminar u Skadru. Bio je sve{tenik u Pulti, biskup zadrimski, pa nadbiskup skopski od 1908. do 1922. godine. Posle smrti nadbiskupa skadarskog Serexije postaje skadarski nadbiskup. Po mi{qewu jugoslovenskog konzula u Skadru, bio je vrlo uticajan ~ovek: "Sasvim je pod uticajem italijanske propagande od koje je i pla}en. Pre evropskog rata bio je poznat kao austrofil. U svim politi~kim doga|ajima uzima aktivno u~e}. Ima ambiciju da postane ~lan albanskog namesni{tva".⁵

Italijanska fa{isti~ka vlada je bila u tesnim kontaktima sa katoli~kom hijerarhijom u Albaniji, pomagala istu materijalno, dostavqaju}i nov~ane priloge i stru~wake za podizawe i obnovu crkava. Italijani su zahtevali da na obnovljenim crkvama stoje natpisi "Zadu`bina Italije", a na crkvenim vratima statua Musolinija. Italijani su sa stavqawem statua i natpisa imitirali Austrijance, koji su prethodno, pre Prvog svetskog rata, radili iste stvari.⁶

Jugoslovenski konzul iz Skadra izve{tava, po~etkom 1924, da u politi~kom `ivotu Albanije rimokatolici igraju mnogo ve}u ulogu nego {to bi se to moglo pretpostaviti s obzirom na wihovo brojno stawe. Usled verskog antagonizma, koji je postojao izme|u wih i muslimana, bili su vrlo podlo`ni stranim uticajima, te se skadarski okrug smatrao "bolesnim mestom albanske politike", po{to su katolici naneli dosta muka prethodnim albanskim vladama, koje su poku{avale da se odupru italijanskom uticaju.⁷

Kongregacija za propagndu vere je u Kraqevini SHS nas-

⁴ Isto

⁵ Isto

⁶ "Posle rata katolici iz Skadra kupili su priloge za obnovu razru{ene crkve Svete Bogorodice. Uspeli su da crkvu stave pod krov, ali im je trebalo jo{ dosta novca da se ona potpuno uradi. Zato se sve{tenik Pjeter \ura obratio Italijanima za pomo}. Italijanska vlada je poslala arhitekta i odredila kao pomo} 500 napoleona i 30 hiqada lira, ali pod uslovom da na vidnom mestu u crkvi bude uzidana plo~a sa natpisom iZau`bina Italije... Namerama Italije su se suprostavili albanski nacionalisti iz Skadra i energi~no odbili da se ma kakva plo~a u crkvu uzida. Po~eli su kupiti priloge da Italijanima vrate novac koji su ranije dobili" (AJ, Min. pravde - v. o., Poslanstvo Kraqevine Jugoslavije u Tirani Ministarstvu inostranih poslova, 13.5.1930., f.113).

⁷ Min. pravde - v. o., Ministarstvo inostranih dela Ministarstvu vera, 20.2.1924., f.43.

tavila ranije započet i misionarski rad na područjima naseljenim albanskim, srpskim, crnogorskim i makedonskim stanovništvom. Glavni stožer katoličke antijugoslovenske delatnosti bio je isusovac, nadbiskup škopski Lazar Miedia. Za vreme austrijske okupacije države L. Miedije prema Srbiji i srpskom narodu bilo je neprijateljsko, iako je pre kapitulacije Srbije položio zakletvu na vernost Kraqu i Srbiji. Pozivao je svoje vernike na red i ispravno države prema Srbima tek pošto je oslobođeno Skopje. Blagoslovio je povorke katoličke školske dece koje su manifestirale svoje antisrpsko raspoloženje. Načelnik okruga prizrenskog ocwivao je L. Miediju, krajem 1918, kao pristalicu albanske politike, odnosno, kao onog koji se zalagao da Albanija dobije autonomiju pod protektoratom Italije. On je bio pristalica "nove struje" Albanaca koja je zagovarala da se "naši okolni krajevi Prizren, Kosovo, Makedonija do Skopja, prisajedine teritoriji Albanije".⁸

Rimokatoličko sveštvenstvo je vodilo akciju katoličeva muslimana (Arnauta) Kosova i Metohije. Tako je pregledom matičnih knjiga u katoličkoj crkvi u Stublima i Letnici utvrđeno da su brojni muslimani (Arnauti) uneseni u te knjige kao rimokatolici. U knjigama su se nalazili podaci o datumu krštenja, krsnim kumovima i novom rimokatoličkom imenu. Ovi podaci unošeni su u matične knjige na latinskom jeziku, od 24. novembra 1842. u crkvi u Letnici, a od 15. aprila 1906. u Stublima.⁹ Dugogodišnji proces katoličeva Srba i Arbanasa Kosova i Metohije danas bere svoje plodove u Jawevu i Letnici gde je rimokatoličko stanovništvo postalo hrvatsko. Brojni rimokatolici sveštenici iz Jaweva bili su u razdoblju Krajevine jugoslavije Srbi-rimokatolici.

Inferiornost jugoslovenskih vlada prema Vatikanu posebno se ispoljavala prilikom naimenovanja biskupa. Jugoslovenska država je očigledno strahovala od konflikta sa Vatikanom zbog njegovog savezništva sa Italijom, pa je sprovodila vrlo obazrivu politiku kod pitavanja naimenovanja i smenjivanja biskupa. Krajevini SHS Vatikan je nametao svoje kandidate koje je vlada, posle blagog suprostavljanja, obično morala da prihvati. S druge strane, ne treba zaboraviti i uti-

⁸ AJ, Min. pravde - v. o., Sud opštine grada Prizrena na elstvu okruga Prizrenskog, 10.11.1918, f.26.; Na elstvo okruga Prizrenskog Ministarstvu inostranih dela 12.1.1918.

⁹ AJ, Ministarstvo pravde - poverljiva arhiva, 16-270-1934 (fascikulacija), Na elstvo sreza gvilanskog - Krajevskoj banskoj upravi Skopje, 19.3.1934.

caj klerikalaca u jugoslovenskom dr`avnom vrhu, koji su uspevali da ostvare vrlo jak uticaj u nekim vladama, npr. S. Proti}a, M. Vesni}a, Q. Davidovi}a, A. Koro{eca. Takve vlade su podr`avale vaticanske zahteve, i onemogu}avale smewivawe rimokatoli~kih biskupa antijugoslovenskog opredewewa. Zbog takvog popustq ivog odnosa prema Vatikanu ostao je, i pored svoje izrazito antidr`avne politike, na mestu nadbiskupa skopskog Lazar Miedija. Po~etkom februara 1922. godine L. Miedija je napustio skopsku nadbiskupiju. Svoju slu`bu nastavio je u Skadru, gde je obavqao biskupsku du`nost do smrti 1935. godine.<sup>10</sup> Posle odlaska Miedije, skopska nadbiskupija je izgubila visoki status i postala biskupija. Wom su, do uspostave redovne hijerarhije 1924, upravqali u svojstvu kaptolskih vikara don Toma Glasnovi}, `upnik u Uro{evcu i ni {ki `upnik don Ferdinand Hrdi.

Vatikan je nunciju u Jugoslaviji dao velika ovla{tewa prilikom izbora novog biskupa skopskog. Taj posao trebao se obaviti u sporazumu sa jugoslovenskom vladom. Poslanik u Vatikanu J. Smodlaka, u razgovoru sa dr`avnim podsekretarom Dukom Borgonjinijem, iznosi stav jugoslovenskog MIP-a. Smodlaka pred wim izra`ava skepsu prema sve{tenicima Albancima govore}i da u Jugoslaviji "nema pogodnog sve{tenika Arbanasa koji bi bio sigurno odan na{oj dr`avi", pa iz tih razloga predla`e za biskupa Srbina ili Hrvata. Smodlaka ne uspeva otkriti li~nost vaticanskog kandidata za biskupsko mesto u Skopqu, ali pretpostavqa da je Vatikan sklon albanском kandidatu, pa zato smatra da }e se najlak{e osujetiti imenowawe Arbanasa ako kandidat bude "doma}i Srbin-katolik iz Jaweva".¹¹ Mimo o~ektivawa Smodlake, za biskupa skopskog je izabran Slovenac Ivan Frawo Gnidovec, koji je svojim javnim postupcima izazivao nepoverewe i sumwi~avost. Komadant vardarske divizijske oblasti izve{tava 10. juna 1925. da je katoli~ki biskup F. Gnidovec, pri obilasku vojnika katoli~ke vere u Prilepu, dr`ao misu na nema~kom i ma}arskom jeziku, te mu je od strane Komandanta mesta daqni rad obustavqen. Time je Gnidovec prekr{io ustavnu odredbu o upotrebi slu`benog jezika, a svojim postupkom se me{ao u nadle`nost vojnog sve{tenika.¹²

Na podru~ju Arcibiskupije barske i primasije srpske,

¹⁰ AJ, Min. pravde - v. o., f.26.

¹¹ AJ, Min. pravde - v. o., J. Smodlaka Ministarstvu vera, 9.

¹² AJ, Min. pravde - v. o., Min. vojske i mornarice general {tabno odelewe Ministarstva vera, 13.6.1925. f. 48.

koja je obuhvatala Crnu Goru, Boku i Metohiju, vladali su delikatni odnosi između države i RKC. Crkveno međunaravno razgraničenje između Albanije i Kraljevine SHS nije izvršeno, pa su u pograničnim krajevima Crne Gore i Metohije službovali crkveni strani podanici (Albanci, Italijani). Devet rimokatoličkih upa, na toj teritoriji, pripadalo je skadarskoj crkvenoj provinciji, koja je postavljala i smenjivala katoličko svećenstvo bez prethodnog sporazuma sa jugoslovenskim Ministarstvom vera. Ta činjenica je, po mišljenju načelnika Katoličkog odešewa Mihajla Lanovića, bila nezgodna po državu jer su rimokatolički svećenici bili javni službenici koji su primali platu iz državnog bužeta, a sam postupak crkvenog provincijalata iz Skadra protivio se 19. Konkordata između Kraljevine Srbije i Vatikana, po kojem se postavljawe paroha imalo vršiti u sporazumu sa vladom. Ministarstvo vera je naložilo poslaniku kod Sv. Stolice J. Smoljaku, da "poradi kod Vatikana da se što pre izvrši razgraničenje sa Albanijom ili, ako do toga ne dođe, da se nadležnim nadležnim ordinarijatima obezbedi primerena ingerencija kod popuštawawa crkvenih upa".¹³

Crkveno razgraničenje sa Albanijom sporo se realizovalo zbog interesa Italije da održa jak uticaj albanskog i italijanskog svećenstva na jugoslovenskoj teritoriji. Administrativno crkveno razgraničenje sa austrijskim i mađarskim biskupijama, postignuto je krajem 1923. godine, dok se pitanje razgraničenja sa skadarskim Provincijalatom ozbiljnije počelo rešavati tek 1924. godine.

Jugoslovenska država je doživela neuspeh pred jedinstvenim radom Italije i Vatikana u Albaniji i katoličkim upama u Kraljevini SHS. Državni suverenitet je bio bitno naružen zbog nerešenog crkvenog razgraničenja sa Albanijom jer jugoslovenske vlasti nisu mogle, zbog antijugoslovenskog delowawa Albanaca i Italijana katolika, da sprovede nacionalni, prosvetni i kulturni državni program. Kod Vatikana su prevladali specijalni interesi prema albanskim parohijama, koje su trebale da odigraju ključnu ulogu kod sprovođenja italijanske propagande. Ta propaganda je imala za svoj cilj da, preko RKC, vrši denacionalizaciju srpskog elementa u Crnoj Gori, a kod albanskog stanovništva stvara svest o "Velikoj Albaniji". Kao italijanski protektorat, Albanija je trebalo da omogući konačnu penetraciju Italije na Balkan,

¹³ AJ, Min. pravde - v. o., Ministarstvo vera J. Smoljaku u Vatikan, 16.11.1923, f. 43.

koja bi ugrozila ju`ne granice Kraqevine Jugoslavije.

Sna`an italijanski uticaj u Bugarskoj, posle ubistva predsednika vlade A. Stambolijskog 1923. godine, i dolaska na vlast A. Cankova, omogu}io je albansko - bugarsko zbli`ewe, koje je bilo logi~na posledica italijanskih spoqno politi~kih manevara na Balkanu. Savezni {tvo Albanaca rimokatolika sa Italijom imalo je za rezultat povezivawe Kosovskog komiteta sa bugarsko-makedonskim VMRO-om. Ova nova me|u-dr`avna savezni {tva protiv Jugoslavije, otvorila su nove mogu}nosti za Vatikan da intenzivira svoju aktivnost u Makedoniji. O fanziva grkokatolicizma (unija}ewa) u Ju`noj Srbiji (Makedoniji), poklapa se sa ovim spoqno-politi~kim promenama u Albaniji i Bugarskoj, po {to se u Strumici i \ev|eliji 1923-24. obnavqaju grkokatoli~ke parohije. Grkokatolici juga Makedonije izra`avali su naklonost ka bugarskoj dr`avi i postoje}em Cankovqevom re`imu. Zbog centralisti~ke vatikanske politike, kojoj su se bez pogovora morali pokoravati i grkokatolici, mo`e se pretpostaviti, u nedostatku izvora vatikanskog porekla, da je bugarofilstvo grkokatolika usmeravao Vatikan u pravcu sinhronizovanog delovawa protiv postoje}eg dr`avnog poretka.¹⁴

Sa "pouz dane strane" u Ministarstvu vera su saznali da je u srezu \ev|elijskom prime}ena ja~a propagandna akcija grkokatoli~kih misionara: "Oni raspola`u izvesnim sumama novca, i pored izvr {enih besplatnih ~inodejstava, poma`u i materijalno, ne samo pripadnike svoje konfesije, ve} i svakog onog ko `eli, ili za koga veruju da }e konfesijski wima pri}i. Tamo {we vlasti ne znaju ta~no poreklo novca koji ovi misionari dele narodu, ali po svim okolnostima, sa pravom sumwaju da je novac stavqen pomenutim misionarima na raspolo`ewe, ne od wihove verske centrale ve} od pojedinih politi~kih organizacija ~ije se centrale nalaze u dr`avama koje su nama neprijateqski naklowene. Kao najistaknutiji u ovom radu isti~u se grkokatoli~ki sve {tenik Hristi for \or|e Dimitrijevi} i nekakav Xon (Albanac) kafexija iz \ev|elije".¹⁵

Grkokatoli~ke crkvene vlasti su se `alile da Pravo-

¹⁴ O bugarofilstvu grkokatolika govore izve {taji crkvenih poglavara zletovsko-strumi~ke eparhije, izve {taji na~elnika srezova strumi~kog i \ev|elijskog (AJ, Ministarstvo pravde v. o., F.) i {tampa npr. "Vreme" u razdobq 1923-1925; U fondu MID-a - Politi~ko odeqewe, brojni su izve {taji koji svedo~e o koordiniranoj akciji "makedonstvuju {ih" i albanskih komiteta, o bugara {koj akciji Makedonskog komiteta i o grkokatoli~koj propagandi.

¹⁵ Isto, Min. vera (kabinet) Katoli~kom odeqewu, 20.8.1925.

slavna crkva provodi prozelitizam nad unijatima, odnosno, da ih nasilnim putem prevode u pravoslavce. Crkveni odbor grkokatoli~ke op{tine u Strumici `alio se kri`eva~kom ordinarijatu u vezi agresivnog postupka policijskih vlasti. Janko [imrak, kanonik ordinarijata kri`eva~ke eparhije, {a~e 3. marta 1924, preko Atanasija Ivanovi}a, predstavku Ministarstvu vera zahtevaju}i da se grkokatoli~ki vernici u strumi~kom srezu uzmu u za{titu: "Ja mislim da bi Ministarstvo vera moralo jednim aktom upozoriti tamo{we vlasti na zakonske propise u vezi sa priznatom grkokatoli~kom veroispove{u}u...U aktu od 10. decembra 1923. odgovorili ste na na{u predstavku od 6. septembra 1923. u vezi osnivawa parohije u Strumici, da je prema ~l. 9 srpskog konkordata za osnivawe i popuwawawe parohija potreban prethodni sporazum sa vladom. Molimo vas da budete tako qubazni pa da nas uputite {ta imademo u tom slu~aju uraditi..."¹⁶

Srpska pravoslavna crkva je bila iznena~ena sa optu`bama Waradijevima da oni provode prozelitizam nad grkokatolicima. Za pravoslavnu hijerarhiju je bilo nepojmqivo da se oni optu`uju za prekr{tavawe onih koji su do nedavno bili pravoslavci. Pravoslavno sve{tenstvo je smatralo da jedino prozelitizam vr{e grkokatolici. Tako je pravoslavni episkop zletovsko-strumi~ki napisao ceo elaborat o unijatskoj propagandi u strumi~kom srezu. U tom srezu grkokatolici su imali tri sve{tenika sa vrlo malim brojem pripadnika. A. Ivanovi} je u Strumici podigao zgradu za stan i bogomoqu. Po~etkom 1925. Ivanovi} je po~eo zidati hram za grkokatoli~ke dose~enike, koji su 1913, boje}i se Grka, napustili Kuku{ na gr~koj teritoriji. Po pri~awu Strumi~ana, pomenuti sve{tenik nije napla}ivao od svojih pristalica za sve{tenodejstva. Pravoslavnim hri{}anima tako je nije napla}ivao svoje duhovne usluge, ali je za uzvrat tra`io da pre|u u grkokatoli~ku veru. Episkop zletovsko-strumi~ki se pita od koga Ivanovi} dobija nov~ana sredstva, jer ih sam ne ostvaruje: "Usled toga nastaje pitawe od kakvih prihoda pomenuti `ivi? Podigao je sebi dom sa bogomoqom; kupio jednu wivu i na istoj osnovao grobqe grkokatoli~ko i tu podigao kapelu; po~eo zidati hram i ~esto putuje do Beograda i obratno. Svi ti rashodi daju nam povoda da pitamo ko daje te sume, odakle i na ra~un ~ega? Imaju}i u vidu neprijateqsko dr`awe Kuku{ana prema srpskim u~iteqima i, uop{te, prema srpstvu za vreme turske uprave, mi {qewa smo da

¹⁶ Isto

wima nije do { irewa grkokatolicizma, ve} podr`avawe bugarske narodnosti. Za vreme turske oprave oni su tra`ili za { titu unijata samo zato da bi pod za { titom unijata slobodnije mogli raditi u korist bugarske ideje i, daqe, za vreme okupacije, oni su se zvali bugaro-katolici. Od kako je uspostavqena srpska vlast u Strumici, promenili su firmu i umesto pomenutog naziva prozvali su se grkokatolicima. Narod u Strumici i okolini, pre okupacije od strane Bugara, bio je naklowen stranoj propagandi, kao Gr~koj, Bugarskoj, samo ne unijatskoj..."¹⁷

Grkokatoli~ki sve { tenik dr Stefan Saka~ je u \ev|eli~ji i Bogdancima poku { ao da sprovede svoju bugara { ku propagandu po uputama Makedonskog komiteta (VMRO). Poglavar sreza |ev|elijskog pozvao je doti~nog sve { tenika i savetovao mu da ne odr`ava veze s licima s kojima je stalno u vezi, a koja su gotovo sva od ranije kompromitovana i obele`ena kao vrlo sumwiva i prema na { oj dr`avi neprijateqski raspolo`ena. Saka~ je priznao "da bi to zaista tako moglo biti, i slo`io se da sa doti~nim treba da prekine veze". Kako je Saka~, me|utim, i daqe produ`io svoju bugarofilsku propagandu, nare|eno mu je da obustavi svaki daqni rad u srezu |ev|elijskom, koji je bio "jedan destruktivan i antidr`avni rad me|u najsumwivijim me { tanima".<sup>18</sup> Zbog Saka~evog antidr`avnog rada "preporu~eno mu je da obustavi vr { ewe obreda svojim vernim u srezu |ev|elijskom". Nuncij Pelegrineti je optu`io dr`avne vlasti da su proterale Saka~a, { to je naknadno demantovano.

Komandant 49. pe { adijskog puka i namesnik grada Strumice, `estokim optu`bama se obaraju na grkokatoli~ke sve { tenike u Makedoniji. Namesnik Strumice, Epaminonda Jef timovi}, tvrdio je da uspostavqawe grkokatoli~ke crkve u Strumici 1923. zna~i novo izdawe bugarske Katoli~ke crkve, koja je u vreme turske uprave postojala na teritoriji gr~ke Makedonije: "Ta bugarska Katoli~ka crkva nije imala nikakve veze sa katoli~kom crkvom, jer su svi obredi u woj svr { avani na slovenskom jeziku i po propisima Isto~no pravoslavne crkve. Ciq joj je bio da { titi i { iri bugarsku propagandu. Toj crkvi pripali su svi dana { wi pripadnici grkokatoli~ke crkve u Strumici, zajedno sa svojim sada { wim sve { tenikom Ata-

¹⁷ Isto, Episkop zletovsko - strumi~ki Ministarstvu vera, 8.4.1925.

¹⁸ Isto, MUD - Min. vera, 25.9.1926. (Sumwivi me { tani su "hteli da iskoriste veru za svoje bugarofilske svrhe i propagandisti~ku bugara { ku akciju u smislu planova i uputstava Makedonskog komiteta, zbog ~ega je prema wima provedena i krivi~na istraga.)

nasijem Ivanovi}em. Stvaraju}i pomenutu crkvu Bugari su imali dve koristi: da bugarizuju stanovni {tvo i da za sebe pridobiju velike katoli~ke dr`ave..."¹⁹

Komandant 49. pe{adijskog puka, potpukovnik Milo{evi}, tvrdio je da se sve ove crkve sa neke strane obilato nov~ano poma`u. On je pretpostavqao da se to vr{i preko Bugarske, preko naro~itih kurira. Me|utim, Komanda III armijske oblasti u Skopqu izra`avala je skepsu prema navedenim tvrdwama (u prepisci sa komandantom bregalni~ke divizijske oblasti od 15.V 1927.): "Po ovom predmetu ne mo`e se ~initi nikakva daqa predstavka, nema skoro nikakvih stvarnih osnova za sumwu da sve {tenik A. Ivanovi} odr`ava veze sa Bugarskom ili sa nekim drugim ~iniocima protivnim na{oj dr`avi. Komandant 49. pe{adijskog puka i namesnik Strumice zasnivaju svoju sumwu samo na tome {to su sume novca po, prilo`enom pregledu, upu}ivane na adresu slu`benika grkokatoli~ke crkve Hristi fora Dimitrijevi}a, ali da to nije dovoqno. Me|utim, sve ostalo samo su pretpostavke i uzajamno optu`ivawe sve {tenika Ivanovi}a i namesnika Jeftimovi}a. Molim da se cela ova stvar na podesan i objektivan na~in rasvetli, pa tek onda da se u~ini potrebna predstavka. Komandantu 49. pe{adijskog puka treba dati uputstvo kako }e postupiti, kako bi do{ao do sigurnih podataka, a da se pri tom ne anga`uje vi{e nego {to spada u wegovu nadle`nost. Zatim, sve ono na ~em se zasniva sumwa i ispravnost sve {tenika i drugih slu`benika grkokatoli~ke crkve, treba duboko i svestranije ispitati... Najzad vaqa ispitati da li je istinito i ono {to je u ovom predmetu izneseno za namesnika Jeftimovi}a. A sve to raditi smotreno i diskretno".²⁰

Ordinarijat biskupije kri`eva~ke, odnosno vladika D. Waradi, ~estim predstavkama na organe vlasti, ukazivali su na progonstvo, teror koji su provodili lokalni organi vlasti nad grkokatolicima u Makedoniji. Unato~ "{ikanirawima" grkokatolika ostvaren je lep napredak grkokatolicizma u Makedoniji. Prema izve{taju vladike Waradija, od 8. septembra 1938, sama grkokatoli~ka parohija u Strumici brojala je preko 1600 du{a, a osnovnu {kolu polazilo je preko 200 u~enika grkokatoli~ke veroispovesti. Sem toga, "lijepi broj u~enika je polazio gimnaziju, `ensku zanatsku i mu{ku {egrsku {kolu". Zbog ovako pozama{nog broja grkokatolika, vladika

¹⁹ Aj, Min. pravde - v. o.

²⁰ Isto

Waradi je nastojao da preko katoli~kog odeqewa Ministarstva pravde "kreira posebno kapelansko mesto u Strumici".²¹

Beograd i Srbija sa~iwavali su u crkvenom pogledu u Kraqevini SHS (do 1924) samo jednu rimokatoli~ku misiju pod patronatom (jurisdikcijom) Kongregacije za propagandu vere. Nad Srbijom se protezalo "apostolsko" misionarsko delovanje frawevaca. General fraweva~kog reda iz Rima zahvaqivao se 1919. vladi Stojana Proti}a na "laskavim priznavima" i "ne`noj pa`wi" koje su iskazivali bosanskim frawevcima i wihovom misionarskom radu. "Sinovi sv.Frawe" su, prema re~ima Generala, u pro{li vekovima razvili intenzivnu delatnost u pravcu "du{evnog i materijalnog" dobra srpskog naroda", tako da je wihova uspomena bila uvek `iva u wihovoj sredini. General je o~ekivao da }e biti sre}a za bosanske frawevce da nastave "predaju" (misiju) svoje bra}e me|u srpskim narodom "koji im je jo{ uvek sklon unato~ rastavi od dva veka". General je preduzeo konkretne korake kod vatikanskih vlasti da se misija poveri bosanskim frawevcima, u nadi da }e se uskoro videti uspeh rimokatoli~ke vere "u slavlom srpskom narodu".²²

Srbija je predstavqala zemqu misije za fraweva~ke redovnike, ali i za svetovno sve{tenstvo. Na ~elu rimokatoli~ke op{tine u Ni{u nalazio se od 1918. nema~ki sve{tenik (misionar) dr Hubert Karthaus. On je postavljen na inicijativu prizrensko-skopskog nadbiskupa Miedije i apostolskog nuncija be~kog. Oni su, naime, zamolili 1917. stare{inu instituta "Dru{tva Bo`je re~i" u [tajelu, kod Venloa (Holandija), da po{aqe jednog sve{tenika u Ni{ radi rukovljava velikom rimokatoli~kom op{tinom ni{kom. Od strane instituta izbor je pao na prof.dr H. Karthausa.²³

H. Karthausa je u ni{koj op{tini zamenio strani podanik Ferdinand Hrđi, koji je re{ewem ministra vera od 21. maja 1921. postavljen za privremenog administratora rimokatoli~ke parohije u Kragujevcu. Ni{ka i kragujeva~ka `upa obuhvatale su sve rimokatolike u granicama "stare Srbije", sem grada Beograda. Hrđi je procewivao da je po celoj Srbiji "raspr{eno" oko 10.000 rimokatolika. Zahtevao je od Ministarstva vera da se obrazuju nove `upe u Boru,]upriji, U`icu

²¹ Isto

²² Isto, f. 16, generalni sekretar Mawe Bra}e u Rimu - Ministarstvu vera, 28.5.1919.

²³ Isto, H. Karthaus - Ministarstvu prosvete Kraqevine Srbije i Jugoslavije, 26.1.1919.

i Zaje~aru, zatim, da se po~nu podizati nove bogomoqe i crkve, kako bi se "hiqadama doseqenih katoli~kih in`iwera i radnika pru`ila du{evna utjeha u trenucima stradawa, nesre}e, bolesti i smrti".²⁴

F. Hrdi je optu`ivan da sprovodi prozelitizam na nezakonit i nedozvoqen na~in. Prevodio je u rimokatoli~ku veru Srbe pravoslavne vere koji su imali zakonske smetwe za stupawe u brak. Tako je preveo u rimokatoli~ku veru ven~awem (16. aprila 1925) u Ni{u Nikolu Radovanovi}a i Zorku Ili}, iako su bili u drugom stepenu srodstva, zbog kojeg su i odbijeni od strane pravoslavnog sve{tenika. Pravoslavna crkva ga je optu`ivala da ru{i "plemenite i dobre versko-moralne pojmove na{eg pobo`nog naroda, remeti porodi~ne i familijarne odnose, koji su mnogo pripomogli odr`awu na{eg plemena i ostvarewu wegovih ideala". Sv. arhijerejski Sinod je odlu~io da se ovaj slu~aj prijavi, s molbom za dejstvo, kako bi se Hrdiju spre~io svaki daqi rad.²⁵

Ni{ki `upnik Hrdi priznao je da je preveo nekoliko pravoslavnih Srba u rimokatoli~ku veru, ali da je to u~inio na "vi{ekratne molbe doti~nih lica". Odbacio je optu`be Sinoda da je sve to ~inio na nezakonit na~in: "Vide}i potpuno nepoznavawe vjerskih istina kod mnogih ~lanova Pravoslavne crkve, nisam ih htio, pa niti primio u krilo Katoli~ke crkve, jer nisam mogao da ih za kratko podu~im na{oj vjeri, kad ni svoje nisu poznavali... Ne znam ta~an broj prevedenih pravoslavnih lica, ali moram naglasiti da koji do}u i prijave se i zamole za priznawe, ~ine to svojevono bez ikakve propagande od moje strane, a ~ine to rado jer kad su primqeni, u velikoj ve}ini `ive uistinu pravi `ivot hri{}anski".²⁶ Verski indiferentizam, potencijalni ateizam i hladno}a prema sopstvenoj veri, olak{avali su prevo}ewe pravoslavnih Srba na rimokatolicizam. Ministar unutra{wih dela Bo`a Maksimovi} predstavio je Hrdija kao velikog srbofoba i ekspnenta klerikalizma i velikohrvatske politike u Srbiji gde vr{i razornu "plemensku" propagandu na bazi verskih razmirica i netolerancije u stilu sredwovekovnih jezuita, daju}i, pri tom, svome radu i politi~ki karakter, po{to o svemu

²⁴ Q. Dimi}, N. @uti}, Rimokatoli~ki klerikalizam u Kraqevini Jugoslaviji, Beograd, 1991, 123.

²⁵ AJ, Ministarstvo pravde - v. o, f. 20, Sv. arhijerejski Sinod - Ministarstvu vera, 29. jula 1925.

²⁶ Isto, Rimokatoli~ki `upni ured u Ni{u - nadbiskupskom Ordinarijatu u Beogradu, 9.2. 1926.

obave { tava hrvatske politi~are.²⁷

Uspostavqawe redoven crkvene hijerarhije u Srbiji, posle izbora I. Rodi}a za nadbiskupa beogradskog 1924. godine, bio je novi impuls za ofanzivni rimokatoli~ki prodor u Srbiju. Beogradski `upnik Wagner priznao je da je, uz brojni porast katolika u Srbiji, najve}i napredak katoli~anstva bio ba { u verskom pogledu. Wegove re~i najboqe svedo~e o uspehu misije sprovedene po Srbiji: "Na samo da se je uredila crkvena hijerarhija, sa nadbiskupom Ivanom Rafaelom Rodi}em u Beogradu i Ivanom Gnidovecom u prizrenu, nego su za to vrijeme podignute i nove crkve, osnovane nove `upe, uvedena i redovna katehizacija lece po { kolama, do { li su razni redovnici i redovnice i osnovana razna katolika dru { tva i time je, dakako, vrlo mnogo u~iwenio i za sam vjerski `ivot ovle naseqenih katolika... Temeqi za prirodan i slobodan razvitak katolicizma u Srbiji su nakon tolikih stoqe}a postavqeni. perspektiva za wegovu budu}nost su povoqne. Jo { je samo potrebna slo`na suradwa svih katolika u Jugoslaviji, da taj prirodni razvoj katolicizma dole do svoje zdrave i stalne evolucije. Onima koji razvoj katolicizma gledaju qubomorno, ne mo`emo da ka`emo drugo nego da su tjesnogrudi. A za one koji nemaju povjerewa u budu}nost katolicizma u Srbiji, imamo samo jednu jedinu rije~: oni su malovjerni".²⁸

Na kraju se mo`e ista}i da je pravoslavno-islamski Balkan imao izuzetan zna~aj za ostvarewe vatikanskih prozelitsko-misionarskih planova { irewa vere na istok Evrope. Rimokatoli~ke i grkokatoli~ke (unijatske) oaze u Bosni, Hercegovini, Srbiji, Kosovu, Metohiji, Albaniji, Makedoniji i Bugarskoj, trebalo je daqnim akcijama utemeqivati i { iriti. Vatikanska misonarska nastojawa na Balkanu obi~no je podupirala jaka svetovna sila (Austro-Ugarska pa potom Italija), koja je sa wim imala zajedni~ke imperijalne interese. S druge strane, stvarawe i { irewe unitarne rimokatoli~ke Hrvatske, naro~ito tokom XX veka, za Vatikan i Rimokatoli~ku crkvu je bilo imperativ vremena i imalo je da poslu`i istom ci qu.

²⁷ Isto, Ministarstvo unutra { wih dela - Ministarstvu vera, 25.11.1926.

²⁸ V. Wagner, katolicizam u Srbiji, Almanah Jugoslovenskog katoli~kog akademskog dru { tva sv. Jirila i Metodija na Beogradskom sveu~ili { tu od 1919 do 1929, Beograd, 1929, 3.

Nikola Žutić, Beograd

BALKANS POLICY OF VATICAN BETWEEN TWO WORLD WAR 1918-1941

Summary

The Balkans' policy of Vatican and Roman Catholic Church simultaneously went into antiyugoslav and antiserbian direction. Italy and Yugoslavian revisionist surroundings (Bulgaria, Hungary, Albania), support these Vatican strivings. Italian and Vatican policy influenced Albanian iredentism, support Bulgarian-Macedonian emigration, encourage Montenegro separatists, Kalaevius "bosniaks" and Hungarian revisionists; maintain idea about great Croatia. They also Roman Catholic Church on the terrain carry out Vatican impressions about missinary penetration on Moslem and Orthodox Balkans' areas. Congregation for propaganda of faith developed an intensive action in the parts of Kingdom Yugoslavia settled with Albanian and Serbian population. Unification of Albanian Roman Catholics with Italy resulted in connecting of Albanian Kosovo Committee with Bulgarian-Macedonian VMRO. Spreading of the Grek Catholicism (unition) in Macedonia coincides with close political collaboration between Sofia and Tirana opposite Belgrade. The ecclesiastical division line between Yugoslavia and Albania has not been drawn due to Italan interests to maintain a strong influence of Albanian and Italian clergy on the Yugoslav territory (in Macedonia, Kosovo, Metohia and Montenegro).